XORAZM DOSTONLARIDA QO'LLANILGAN O'ZLASHGAN QATLAMGA OID BIRLIKLAR

Samandarova Gulhayo
(Urganch shahar 28-son maktab o'qituvchisi)

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazm dostonlaridagi o'zlashgan qatlamga oid birliklar,antroponimlar tarkibidagi arab, fors tillaridan kirib kelgan affiksoidlar haqida fikrlar bayon qilingan.
Kalit so'zlar: Antroponim, affiksoid, sodda tuzilishga ega affiksoidlar, murakkab tuzilishga ega affiksoidlar, onomastika, lingvopoetika.
Аннотация: В данной статье отражены мысли об аффиксоидах, заимствованных из иностранных языков в эпосе Хорезма, а также аффиксоидах, привнесенных из арабского и персидского языков в антропонимах.
Ключевые слова: антропоним, аффиксоид, аффиксоиды простой структуры, аффиксоиды сложной структуры, ономастика, лингвопоетика.
Abstract: In this article, thoughts are reflected about the affixoids acquired from foreign languages in the epics of Khorezm, and the affixoids introduced from Arabic and Persian languages in anthroponyms.
Key words: Anthroponym, affixoid, affixoids with a simple structure, affixoids with a complex structure, onomastics, linguopoetical science.

Xorazm dostonlari tilidagi arabiy tillarga oid kishi ismlarini tuzilishi, tarkibidagi elementlari nuqtayi nazaridan ham tahlilga tortish mumkin. Bunday nomlarning ko'pchiligini hozirgi kunda kishilar bir necha qismlardan iborat ekanligini sezmasligi mumkin. Ana shuning uchun ham dostonlarimiz matnlarida uchraydigan arabiy qatlamga xos kishi ismlarini komponent tahlil qilish orqali ularning strukturasiga aloqador qo'shimcha unsurlarni tekshirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Xorazm dostonlari atoqli otlar tizimidagi arabiy asosga ega bo'lgan onomastik birliklar orasida sodda tarkibli nomlar foiz jihatidan ozchilikni tashkil qilsa ham, ma'lum darajada o'ziga xosliklari bilan ajralib turadi. Nomlarning sodda yoki qo'shma (ba'zan murakkab) tarkibga egaligini baholashda muayyan qiyinchiliklarga duch kelinadi. Murakkablik shundan iborat bo'ladiki, birinchidan, nomning tarkibini yuzaga keltirayotgan birliklarning tarkiblarga ajralishi masalasi qaysi nuqtayi nazardan belgilanishiga bog'liq holatlar talaygina. Ikkinchidan, nomning tarkiblarga ajralishi yoki ajralmasligi qaysi qatlam nuqtayi nazaridan baholanishi kabilarda tekshiruvchi uchun ma'lum bir prinsiplarni belgilab olish talab etiladi. Quyidagi nomlar maqbul prinsiplar asosida tahlil qilingan:

Luqmon. "Oshiq Alband"dostonida Hazrati Luqmon shaklida qo'llaniladi:

...Dardga davo etgan hazrati Luqmon,
Dod etarman parizodning alinnan... ("Oshiqnoma" 2-kitob, "Oshiq G'arib va Shohsanam" dostoni, 183-b).

Qadimgi arab mifologiyasida Luqmon nomi bilan mashhur bo'lgan ikkita shaxs tilga olinadi. Ulardan biri Luqmon ibn Od deb yuritilgan. Afsonaga ko'ra, qadimiy Arabistonda yashagan Od xalqi Ollohning g'azabiga uchrab, qurg'oqchilikka duchor bo'ladi. Xalq bu ofatdan qutilish uchun o'z vakillarini Makkaga yomg'ir so'rab duo o'qish uchun yuboradi. Ularga Luqmon boshchilik qiladi va Ollohdan o'ziga uzoq umr tilaydi. Olloh unga yetti burgut umriga teng uzoq umr ato etgan. Ikkinchi Luqmon Qur'onda tilga olinadi (31-Luqmon surasi). Luqmon al-Hakim sifatida qayd etilgan bo'lib, donishmand va yakkaxudolikning targ'ibotchisi sifatida tavsiflanadi. Islom afsonalaridagi ko'pgina aforizm, maqollar, hamda

masallar, shuningdek, musulmon xalqlarining folklor asarlarida Luqmon nomi juda mashhur bo‘lgan. O‘rta Osiyo xalqlari orasida Luqmon buyuk hakim va hakimlarning piri deb tan olinadi. Shuningdek, Luqmon so‘zi dono, bilimdon shaxs ma’nosini ham anglatadi. Luqmon so‘zi arabcha (halol luqma) “boquvchi” degan ma’noni bildiradi.

Bahovuddin. “Oshiqnoma” turkumiga kiruvchi “Oshiq Alband” dostonida uchraydi.

...Bag‘rim uzra bordur maning bir nishon,
Duo qilsin dedi ul Shohimardon,
Abu Bakr, Siddiq ul Umar, Usmon,
Bahovuddin sarmast buzrug ko‘rindi[1]... (“Oshiqnoma” 2-kitob, “Oshiq Alband” dostoni, 172-b).

To‘liq ismi Said Muhammad ibn Jaloliddin (1318 – 1389) bo‘lib, naqshbandiylik tariqatining asoschisidir. Buxoro yaqinidagi Hinduvon (hozir Qasri Orifon)[2] qishlog‘ida tug‘ilgan va shu yerda vafot etgan. U yog‘och va metallarga naqsh berish kasbi bilan shug‘ullangani sababli unga Naqshbandiy taxallusi berilgan. Bahovuddin yoshligidayoq so‘fiylik yo‘liga kirgan. Ustozi Mir Said Kulol ta’sirida o‘z tariqatini yaratdi. U islomni tozalash, ilk holiga qaytarish g‘oyasini ilgari surgan. U o‘zini Muhammad payg‘ambar avlodidan bo‘lgan mashhur Murshid deb tanitgan. Bahovuddinning ayrim qarashlari so‘fiylikning boshqa vakillari, xususan, Ahmad Yassaviy qarashlaridan farq qiladi. U ham Yassaviy singari faqirlikka, kambag‘allikka undaydi, lekin xayr-ehson hisobiga emas, balki faqat o‘z mehnati evaziga kun kechirish g‘oyasini yoqlaydi. “Dil ba yoru, dast ba kor” ya’ni, dil, qalb yor (xudo) bilan, qo‘l mehnat bilan band bo‘lishi g‘oyasini ilgari suradi.

Bahovuddin so‘fiylikni targ‘ib qilib Arabiston, Eron va O‘rta Osiyoning ko‘p shaharlarida bo‘lgan. Uning nomi ilohiylashtirilib, u haqda turli rivoyat-u afsonalar to‘qilgan. Ularga ko‘ra, go‘yo uning qabrini ziyorat qilgan kishi haj qilganlik savobini olar ekan. Hozirgi kunda ham bu tasavvurning ta’siri saqlangan. Dindorlar uni “balogardon”, ya’ni “balolarni daf qiluvchi” deb biladilar. Xalq dostonlarida ham uning obrazi shu tariqa talqin qilinadi.

Shunday nomlardan yana biri “Ali” nomi hisoblanadi. Ali tarixda yashagan mashhur kishilardan biri bo‘lib, u payg‘ambarimizning kuyovi bo‘lgani va islom olamida o‘ziga xos martabaga ega bo‘lganligi haqida ko‘pgina ma’lumotlar keltirib o‘tilgan.

Alining to‘liq ismi Ali ibn Abu Tolib bo‘lib, u haqida xalq orasida juda ko‘plab rivoyatlar va afsonalar to‘qilgan, bu esa o‘z navbatida xalq og‘zaki ijodiga mansub ko‘plab asarlarda o‘z izini qoldirmasdan iloji yo‘q edi. Uning Hasan va Husan nomli egizak o‘g‘illari – payg‘ambarimizning sevimli nevaralari hisoblanadi[3].

“Oshiqnoma” turkum dostonlaridagi atoqli otlarning qo‘shma tarkibli turlari ichida ko‘pchiligi erkak jinsli kishilarga qo‘yilgan nomlar bo‘lishi bilan birga, ayrim nomlar xotin-qizlar, payg‘ambarlarning rafiqalari, afsonaviy parilar, devlar kabilarga tegishlidir. Masalan, “Hashtiruh” nomi “Oshiqnoma” turkumidagi “Hurliqo va Hamro” dostonida uchraydi. Tarkib jihatidan ikki qismdan iborat bo‘lgan bu nom dev nomi sifatida talqin qilinishi quyidagi misoldan ham sezilib turibdi:

... anda **Hashtiruh** dev bayakbor devning orqasidin havog‘a chiqib, Amud urdi ikki dev urushg‘a mashg‘ul bo‘ldi...(“Oshiqnoma” 2-kitob, “Hurliqo va Hamro” dostoni, 121-b).

Yuqoridagilardan xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Xorazm dostonlarida uchraydigan sodda va qo‘shma tuzilishga ega bo‘lgan nomlarning tarkibiy jihatlarini tahlil

[1] Ro’zimbayev S. Oshiqnoma. 1-kitob, Xorazm nashriyoti. 2006. –B. 172.
[2] Nasafiy (E.E.Berezikov).Hazrat Bahovuddin Naqshbandiy.Tarjimon Mahkam Andijoniy –T: Meros,1992. –Б.100.
[3] Irisov A.Chahoryorlar. Toshkent. Fan.1993-yil. –B. 48.

qilish o‘zbek tili va uning onomastika sohasini yanada qiziqarli ma’lumotlar bilan boyitishi mumkin.

WORDLY
KNOWLEDGE